

«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HAM TARIYXINIŃ AKTUAL MASELELARI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILMIY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

JANUBIY OROLBO'YI KO'CHMANCHI XALQLARINING DINIY- E'TIQOD VA TUSHUNCHALARI

Yakupov Aydos Kiyasatdinovich
*O'zbekiston xalqaro islom
akademiyasi tayanch doktoranti*

Qadimgi Janubiy Orolbo'yi ko'chmanchilarning diniy tushunchalarga bog'liq san'at namunalari mil. avv. III-II asrlarda Janubiy Orol bo'yi yerlariga turkiy qavmlarning aralashishi sababli vujudga keldi, ayniqsa shu davrda xunlar, tele etnoslari "Jeti asar"lar bilan birga Xorazmda ham qorishadi. Mil. avv. VII-V asrlarda saklarning ijtimoiy hayoti harbiy demokratik, konfederativ davlat darajasiga ko'tariladi. Qadimgi davrda sak-massagetlar-sarmatlar, qanglilar, xunlar, tele qavmlari, qadimgi turk etnosiga kiradi.

Janubiy Orol saklari, Eron ahomaniylari, Baqtriya, Xorazm va Xitoyliklarning Chjou hamda Xan imperiyasi davridagi san'at asarlari bilan ham tanish bo'lishgan. Mil. avv. VIII asrdan boshlab saklar orasida keng tarqalgan hayvonot stili nomli san'at turi ham keng tarqaldi. Bir qancha buyum-narsalarda qo'chqor, tuya, yo'lbars, burgut kabi jonzoqlar ko'rinishlari chizildi.

Saklarning tushunchasiga ko'ra xudolar odamlarga qanotli ot tulporlar, qushlar, boshqa hayvonlar shaklida ko'rinadi deb o'ylashgan. Shu obrazlarning mifologiyasi og'zaki afsonalarda keng o'rin olgani uchun "Hayvonot stili" paydo bo'ladi. Saklarning zargarlik san'at asarlari namunasi (zirak, bronzadan yasalgan uzuk, qurollar, hayvonot rasmlari bilan bezalgan buyumlari) Tegisken, Uygaraq, Issiq qabrlaridan topildi. Saklarning mifologiyasida: otlar, quyosh va olov bilan bog'liq bo'ladi. Tulpor otlar haqida qoraqalpoqlarning Alpomish, Qoblan dostonlarida uchraydi. Saklar dunyoni, tabiatni, kosmosni tushunishda o'zicha tasavvurlarga ega bo'lgan. Mitra, Indra kabi xudolarga bog'liq olam: yer osti dunyosi, o'rta dunyo, yer yuzasi va yuqori dunyolar osmonin yuqorisi deb tushungan. Ularning tushunchasiga ko'ra dunyoning to'rt tomoni o'ng, chap, oldingi va orqa tomonlari bor bo'lgan. Umumiy olganda sak-massagetlarning hayvonot stili" sak qavmlarining dunyoni anglab etishidagi haqiqiy ko'rinishi, ularning mifologiyasida san'at asarining tasvirlanishi, saklar mafkurasining shakllanganligini isbotlaydi.

Qadimgi xalqlarning diniy tushunchalari ularning madaniyat yodgorliklarida ham o'z ko'rinishini topgan. Tasvirlash san'atida ham ularning diniy tushunchalarining belgilari bor.

«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HÁM TARIYXINIŃ AKTUAL MÁSELELARI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILIMY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

Qadimgi xalqlar, ko'chmanchilarning san'ati bo'yicha tarixiy manbalarda, Gerodot, Strabon asarlari va hozirgi davr arxeologik materiallarida ko'rinmoqda.

Mil. avv. I ming yillikda janubiy Sibir O'rta Osiyodagi turkiylar, Turkiy bo'lmaganlar, indo-eron tildosh – "Ariylar", Prototurkiy qavmlarning madaniyatlari bo'yicha arxeologiya ilmida keng o'rganilmoqda. Mil. avv. VII-VI asrlarda O'rta Osiyo hududlarida saklar, massagetlar, Turk, Xorazm, Sug'd, Baqtriya v.b xalqlar yashagan. Orol bo'ylarida Saklar, apasiaklar, Alan qavmlari yashadilar. Gerodotning ma'lumotlariga binoan, otliq massagetlarda oltin, misdan yasalgan narsalar, zeb-ziynat buyumlari bo'lgan. Eron ahomaniylari hukmronligi davrida Saklar, Dariy I ga qaram bo'lgan va XV satrap (viloyat) sifatida soliq to'lagan. Naqshi-Rustam to'g toshlaridagi yozuvda saklar uch guruhga ajratilganligi ko'rsatilgan: Saka-Tigraxauda, Saka-xaumovarka, Saka-tiay-taradarayya. Shu uch guruh saklarning vatani, makoni, geografiyasi bo'yicha ilmda tortishuvlar juda ko'p. Amudaryo xaznasi deb atalgan saklar san'at asarlarida oltin plastinkada odam (sak) rasmi berilgan. Persepol rel'efida saklar rasmi berilgan, ular Eron shohiga xos ot, v.b olib borgani ko'rsatilgan.

Tegisken qabridan topilgan oltin nishonga arslon tasviri tushirilgan. Uygaraq qabrstonidan kiyik shakli topildi. Avvalgi o'rta asrdagi Evrosiyo ko'chmanchilarining san'at asarida, turkiy qavmlarda, VII-VIII asrlarda, amaliy san'at hukmronlik qildi. Turklarda naqsh o'ymakorligi avvaldan bo'lganligi aniq. Naqshlar kigizga, suyakka, metallarga o'yib yasalgan. Kigizlardagi naqsh, 300 morflik geometrik shakllar bo'ldi. O'simlik shaklli gulli bezaklar ko'chmanchilar san'atida katta o'rin egallaydi. Sibir san'atida gilam, kigiz, palas, g'alilarga ham 300 morflik naqshlar berildi. Hayvonotlar shakli bir-biridan aniq farqlanadi. Sahroyi ko'chmanchilarning san'ati bezak stilida, bir narsaning harakatini berdi. Turkiy rahbarlarning bel kamarida geometrik naqshlar joy oldi. Qadimgi xases (qirg'iz) san'atida oltin nishonda gulli bezak bo'lgan, eski dasturi "Hayvon" stilida ijodkorlikka kirib kelishi "Jivopis" lik uslublar paydo bo'lgan [O.Yusupov: 23].

Orol mintaqasining Sirdaryo deltasi Uygaraq qabridan e.a VI-V asrga xos tog' qo'chqori boshi, oltin bo'ri boshi, "Issiqqo'rg'on"dan boy sak rahbariining me'roslari topildi. Oltin boshli ot siymosi, leopard siymosi, qushlar, oltin arxar, kiyik nishoni, oltin plastinkada chizilgan ot rasmi berilgan.

Orol mintaqasi ko'chmanchilarining loydan kuydirilib ishlangan tutatqich, qurbongoh narsalarida hayvonlar rasmi beriladi. Skif nishonida mahalliy faunlar tog' echkisi, arxar, lochin berilgan. Evrosiyo ko'chmanchilarida qozon 300 morflik rasmlar bilan bezalgan. Ko'chmanchi sarmatlar san'atida hayvonlar rasmi juda oz. Ular arslon,

«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIYASI, ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI HAM TARIYXINIŃ AKTUAL MASELELARI» ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILMYI-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI

leopard, ayiq, ot, bo'ri, kiyik, echki shakllarini chizgan. Ko'chmanchilar xanjari, oynasi, qilichi, kamon qopida "hayvon" rasmini chizgan.

Turkiy qavmlarda (VII-VIII asrlar) uchburchak, geometrik bezaklar keng tarqaldi, shuningdek antropomorflilik syujet, bezak ko'chmanchilar san'atida an'anaviy bo'lgan [Hasanov H: 64].

Janubiy Orol saklari, Eron ahomaniylari, Baqtriya, Xorazm va Xitoyliklarning Chjou hamda Xan imperiyasi davridagi san'at asarlari bilan ham tanish bo'lishgan. Mil. avv. VIII asrdan boshlab saklar orasida keng tarqalgan hayvonot stili nomli san'at turi ham keng tarqaldi. Bir qancha buyum-narsalarda qo'chqor, tuya, yo'lbars, burgut kabi jonzoqlar ko'rinishlari chizildi.

Saklarning tushunchasiga ko'ra xudolar odamlarga qanotli ot tulporlar, qushlar, boshqa hayvonlar shaklida ko'rinadi deb o'ylashgan. Shu obrazlarning mifologiyasi og'zaki afsonalarda keng o'rin olgani uchun "Hayvonot stili" paydo bo'ladi. Saklarning zargarlik san'at asarlari namunasi (zirak, bronzadan yasalgan uzuk, qurollar, hayvonot rasmlari bilan bezalgan buyumlari) Tegisken, Uygaraq, Issiq qabrlaridan topildi. Saklarning mifologiyasida: otlar, quyosh va olov bilan bog'liq bo'ladi. Tulpor otlar haqida qoraqalpoqlarning Alpomish, Qoblan dostonlarida uchraydi. Saklar dunyoni, tabiatni, kosmosni tushunishda o'zicha tasavvurlarga ega bo'lgan. Mitra, Indra kabi xudolarga bog'liq olam: yer osti dunyosi, o'rta dunyo, yer yuzasi va yuqori dunyolar osmonin yuqorisi deb tushungan. Ularning tushunchasiga ko'ra dunyoning to'rt tomoni o'ng, chap, oldingi va orqa tomonlari bor bo'lgan.

Umumiy olganda sak-massagetlarning hayvonot stili" sak qavmlarining dunyoni anglab etishidagi haqiqiy ko'rinishi, ularning mifologiyasida san'at asarining tasvirlanishi, saklar mafkurasining shakllanganligini isbotlaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Arslonov Z., Ergashev H. Alikhantora soguniy's views on political governance in east Turkestan //Студенческий вестник. 2020. №.32-2. – С. 84-85.
2. Yusupov O. Problemi etnogeografii Yujnogo Priaral'ya v rannesrednevekov'e (VI-VIII vv) // Sbornik: Materiali konferentsii NGPI, -Nukus, 2009, 23-24 betlar.
3. Hasanov H. O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. T., 1965. – B. 64. 25
4. Ugli A. Z. Z. The place of alikhantora soguniy in the history of east Turkestan //Colloquium-journal. – Голопристанський міськрайонний центр зайнятості, 2020. – №. 24 (76). – С. 32-33.
5. Турганов Б.К. Об элементах религии тенгрианства в средневековых памятниках Южного Приаралья // Материалы VII Международной научно-практической

**«QUBLA ARAL BOYI ARXEOLOGIIYASI,
ETNOGRAFIYASI, DEREKTANIWI, TARIYXNAMASI
HĀM TARIYXINIŃ AKTUAL MĀSELELARI»
ATAMASINDA XALIQ ARALIQ ILIMY-TEORIYALIQ KONFERENCIYA MATERIYALLARI**

конференции «Тенгрианство и эпическое наследие народов Евразии: истоки и современность». -ISBN 978-601-301-997-0. -Бешкек. 2019. -С.270-275.

6. Турганов Б.К., Ерманов А., Абдукаримов Х. Общие тенденции развития ремесленного производства в раннесредневековые Хорезма // Международный научный журнал «Символ науки». ISSN 2410-700X № 3 / 2021. -С.47-53.
7. Турганов Б.К., Сапарова А. Бадий хунармандчилик буюмлари Кердер маданияти аҳолисининг маънавий дунёсини ўрганувчи манба // O'zbekiston Respublikasi «IQRO» respublika jurnali/ 2023. 4-son.